

DOMESTIKACE V PŘEKLADECH Z ANGLICKÉ LITERATURY V ČESKÉM NÁRODNÍM OBROZENÍ

BOHUSLAV MÁNEK

ABSTRACT

Domestication in translations from English literature in the Czech National Revival

The paper surveys domestication, one of the characteristic features of a number of translations in the early period of the Czech National Revival in the first decades of the nineteenth century. At that time, translations played a role of enormous cultural significance in the development of Czech literature, making up for as yet unrepresented genres and providing models to enrich the corpus. A particular set of circumstances developed due to the social and political conditions of the Czech nation: after a period of gradual decline of the Czech language following the Thirty Years' War, the Czech language was gradually regaining the status of a language of literature and science. From the twenties onwards the rising middle-class reading public demanded entertaining belles-lettres in Czech. Many of these translations were freely adapted mainly from contemporary popular German prose without crediting the original author and at times even plagiarized, as the writer Karolina Světlá, well-read in both literatures, later recorded in her memoirs. This paper presents two typical examples of localization of English pieces of literature. In his translation of Thomas Gray's *An Elegy Written in a Country Churchyard*, Josef Jungmann replaced the English historical figures (Hampden, Milton and Cromwell) with Czech ones (Thurn, Rokycana and Žižka), while Jan Kaška replaced the London characters and setting with Prague in his translation of a piece from Charles Dickens's *Sketches by Boz*. These examples show how domesticated poems and tales typically preserved the original plot with localized characters and setting. At present we can see an increase in scholarly research of the original and translated literature of the period.

Keywords: Czech translations; domestication in translation; Czech National Revival; English Literature; Karolina Světlá; Thomas Gray; Charles Dickens

V českém národním obrození sehrály významnou roli pro rozvoj české literatury překlady z cizích jazyků, které často nahrazovaly chybějící původní tvorbu, snažily se existující literaturu obohatit a působily pro ni jako vzor. Od konce osmnáctého století se po období politického úpadku a postupného vytlačení češtiny jako jazyka státní správy a z vyšších společenských a kulturních sfér obnovuje spisovná čeština jako jazyk

vyspělých literárních forem a později s rostoucím čtenářským publikem ve vznikajících středních vrstvách rovněž vyvstává potřeba zábavné prózy. Novočeská literatura se tak postupně s časovým odstupem dopracovala na úroveň ostatních evropských literatur (Štěpánek 1976). První nečetné překlady děl anglických autorů se objevují od osmdesátých let osmnáctého století, ale značná část těchto textů, často velmi zjednodušených, byla volně překládána a adaptována z dobových německých verzí nebo s jejich pomocí, např. Krameriův výtah ze spisů Johna Smithe (1798), různé robinzonády, zjednodušené prozaické verze Shakespearových dramát, nejprve *Macbeth* a *Benátský kupec*, 1782, jako knížky lidového čtení bez zmínky o Shakespearovi a zjednodušený *Macbeth* od Karla Hynka Tháma, 1786 (Drábek 2012). První překlad básně od Alexandra Popea, zřejmě z angličtiny, zařadil do *Básní v řeči vázané* (1785) Václav Thám. Velkým milníkem se pak stal Jungmannův překlad Miltonova *Ztraceného ráje* (*The Paradise Lost*, 1674) vydaný roku 1811, v němž se musel vyrovnat s náročnými uměleckými prostředky a širokou slovní zásobou. Snahy o mimetickou formu překladu se objevují pak až ve dvacátých a třicátých letech (Mánek 2016 a 2021).

Významným rysem části překladů z první poloviny devatenáctého století je jejich domestikace a lokalizace do českého prostředí.¹ Levý (1963: 60–61) charakterizuje dvojnásobný vztah překladu následovně: „Přeložené dílo se stává součástí literatury psané českým jazykem a má obdobnou kulturní funkci jako původní dílo české. Nadto však má překlad proti původní literatuře navíc ještě svou **specifickou poznávací hodnotu**: informuje nás o originálu a o cizí kultuře vůbec.“ Při silné domestikaci v obrozené literatuře je tato jeho druhá stránka cíleně silně potlačena až cíleně zrušena, jak dokládá vyjádření Františka Bohumila Tomsy (Tomsa 1826: IV, Levý 2023: 108–109): „Mnozí snad za hřích, ano snad i nedostačitelnost mi budou pokládati, an jsem na mnohých místech ledacos vynechal, změnil a předělal? – Jednal jsem však *zoumyslně* z důležitých příčin; domnívaje se totiž, že větší díl čtoucíh v tom, co v povědomých krajinách navyklo domácností rozprostřené spatřujeme, větší vábnosti nalézá, než aby se nepovědomými cizinami obíral.“ Příkladem takového silné domestikace je Jungmannův překlad slavné „Elegie psané na vesnickém hřbitově“ (*Elegy Written in a Country Church-Yard*, 1751) od Thomase Graye (1716–1771), kde Jungmann nahradil postavy z anglických dějin českými osobnostmi.

Some village-Hampden, that with dauntless breast
The little tyrant of his fields withstood;
Some mute inglorious Milton here may rest,
Some Cromwell guiltless of his country's blood.²

Tu mnohý, jehož blažší vedla strana,
Thurn obce odpočívá hrdinný;
tu mnohý leží němý Rokycana
a Žižka, krví českou nevinný.
(Jungmann: [1807] 1958: 146)

¹ O domestikaci a lokalizaci viz Levý 1963: 79, 2023: 100–101 a průběžně Venuti [1995] 2018.

² Verše 57–60, Davidson 1975: 180; Gray 1938: 33–34.

Jungmann nahradil anglického politika Johna Hampdena (okolo 1595–1643), jednu z ústředních postav počátku anglické revoluce ve čtyřicátých letech 17. století, Jindřichem Matyášem Thurnem (Heinrich Matthias von Thurn, 1567–1640), předním představitelem protihabsburského povstání a iniciátorem druhé pražské defenestrace v roce 1618. Jelikož nemáme českého protestantského básníka srovnatelného s Johnem Miltonem (1608–1674), zastoupil ho husitský kněz a teolog Jan Rokycana (okolo 1396–1471) a nejvýznamnějšího velitele parlamentní armády Olivera Cromwella (1599–1658) nahradil samozřejmě Jan Žižka (okolo 1360–1424). Levý ([1957] 2023: 100–101) cituje tuto strofu (a další lokalizace v překladech básní z němčiny) jako příklad klasicistní estetiky překladu a jako potřebu maximálně přiblížit literaturu českému čtenáři. Ladislav Cejp (1958: 496) v těchto substitucích zdůrazňuje přiblížení českému historickému citění. Tato lokalizace zároveň odráží další dobovou tendenci – vlastenecky připomenout slavnou minulost národa (Masnerová 2002: 33) – a lze dodat, že rovněž jako posilu v jeho úsilí o další rozvoj.

Druhý a zatím poslední český překlad publikoval až téměř o století později Jaroslav Vrchlický ve své antologii anglické poezie 18. a 19. století *Moderní básníci angličtí* (1898). Tato verze, již v souladu s pokročilejší informovaností čtenářů a s dobovými požadavky na obsahově a formálně odpovídající překlad, ponechává původní jména.

Kýs selský Hampden spí zde sladkým snem,
před nímž se musil místní tyran trásti,
zde mnohý Milton neslavný a něm
i Cromwell, nevinen jenž krví vlasti.
(Vrchlický 1898: 12)

Se zlepšením postavení a vzestupem středních vrstev a tudíž rozšiřujícím se čtenářským publikem stoupá od konce dvacátých let zájem o zábavnou četbu v češtině. Překladatel Josef Josefovič Jungmann (1801–1833) si uvědomoval, že její nedostatek vede k zájmu o tuto literaturu v němčině. Roku 1824 o tom píše Kollárovi: „Velmi nám zábavných spisů třeba, nebo naše vyšší publikum, míním všeliké slečinky a jonáky študující, pro zábavu v českém nic nenacházejí; a jen pro zábavu čítajice, německých kněh se chytati musejí.“ Doporučoval proto „překládání nebo skládání dobrých románů“ (cituje Vodička 1960: 159, Jungmann 1956: 75) a sám začal vydávat *Sbírku povídek zábavných* (1827–1832). Podobné soubory původní a přeložené prózy v následujících desetiletích vydával Jakub Malý (*Bibliotéka zábavného čtení, Denice*) a tiskly je dobové časopisy (Kusáková 2012). Taková „slečinka“ z měšťanského prostředí zprvu čítající německou produkci byla v mládí Johana Rottová, pozdější spisovatelka Karolina Světlá (1830–1899), která později ve svých memoárech v roce 1880 (Světlá 1959: 240–241) popsala způsob, jakým se potřeba české zábavné četby naplňovala:

Seznámivši se s literaturou českou, vřele jsem ocenila její básníky, nedostížné tlumočníky národní poesie: Čelakovského a Erbena, okouzlujícího Máchu, nadšeného Vocela, jemnocitného Jablonského atd., ale prosaisté čeští docházeli u mne mnohem menší obliby. Shledávala jsem v nich tolik reminiscencí na spisovatele jinojazyčné, a to nikoli jen spisovatele prvního řádu, jako např. Auerbacha, podle něhož jsou v jistých pracích celé výjevy nejen padělány, nýbrž i celé stránky opsány, ale i na hvězdy druhé a třetí velikosti, jako např. Van der Vel-

deho, Blumenhagen, Tromlitz³ atd., kteříž jsou našemu pokolení asi již zcela neznámí, že jsem se skutečně někdy doopravdy při čtení rozhorlila. Teď ovšem soudím jinak a uznávám, kdyby oni spisovatelé se nebyli obětovali, podávající nám, jak leckterý z nich, zejména povitív Filípek⁴ mi svěčil, práce svoje se srdcem stísňeným, neb byli si svých nedostatků a snad i plagiátů dobře vědomi, zdaž by bylo mohlo u nás vůbec cosi beletristického vycházeti? Museli chtějice nechtějice vytvořiti literaturu, o niž v první řadě se jednalo, a v druhé řadě teprve o hodnotu plodů jejich. Doopravdy mne poutali jen Tyl a Němcová. (Světla 1959: 240–241)

Vzhledem k velkému počtu próz citovaných německých autorů je v naší době identifikace zdrojů obtížná, nicméně několik podkladů bylo zjištěno. Například povídka Františka Bohumila Tomsy (1793–1857) „Hrad loupežnický. Pravdivý příběh“, publikovaná roku 1824, je upravený překlad povídky *Das Raubenschloß* tehdy populárního německého autora Heinricha Claurena⁵ (Kusáková 2005: 381–382). Identifikaci těchto úprav ztěžuje, že odkazy na originál bývaly v obrozenském období uváděny velmi obecně, např. „z Pope“, „dle Byrona od [jméno překladatele]“, „podle anglického“, „z Bentley’s Miscellany“ apod.

Domestikované prózy obvykle zachovávaly původní zápletku a lokalizovaly postavy a prostředí. Příkladem může být následující úryvek z rané Dickensovy časopisecké tvorby publikované od roku 1833, jedné z črt později shrnutých do souboru *Bozovy črty (Sketches by Boz, 1836)*.

“The Tuggs’s at Ramsgate.”

Once upon a time there dwelt, in a narrow street on the Surrey side of the water within three minutes’ walk of old London Bridge, Mr. Joseph Tuggs – a little dark-faced man, with shiny hair, twinkling eyes, short legs, and a body of very considerable thickness, measuring from the centre button of his waistcoat in front, to the ornamental buttons of his coat behind. The figure of the amiable Mrs. Tuggs, if not perfectly symmetrical, was decidedly comfortable; and the form of her only daughter, the accomplished Miss Charlotte Tuggs, was fast ripening into that state of luxuriant plumpness which had enchanted the eyes, and captivated the heart, of Mr. Joseph Tuggs in his earlier days. Mr. Simon Tuggs, his only son, and Miss Charlotte Tuggs’s only brother, was as differently formed in body, as he was differently constituted in mind, from the remainder of his family. There was that elongation in his thoughtful face, and that tendency to weakness in his interesting legs, which tell so forcibly of a great mind and romantic disposition. The slightest traits of character in such a being, possess no mean interest to speculative minds. He usually appeared in public, in capacious shoes with black cotton stockings; and was observed to be particularly attached to a black glazed stock, without tie or ornament of any description. (Dickens 1852: 179)

„Trousílkovic v Karlových Varech.“

Dle Booze [sic!] vzdělal K. Zbraslavský.

Jednou bydlel v ouzké ulici Na Františku, několik set kroků od Kozího plácku, malý mužík snědého obličejce, světlých vlasů, blyskavých očí, krátkých nohou a hezky tlustého těla, kdy-

³ Berthold Auerbach (1812–1882), Carl Franz van der Velde (1779–1824), Wilhelm Blumenhagen (1781–1893), August von Tromlitz (1773–1839) – dobově oblíbení němečtí spisovatelé.

⁴ Václav Filípek (1811–1863), autor, překladatel a redaktor (Otruba 1985b).

⁵ Heinrich Clauren, vlastním jménem Carl Gottlieb Samuel Heun (1771–1854), německý prozaik.

by ho byl někdo od prostředního knoflíku u vesty zpředu ku knoflíkům na kabátě do zadu měřiti chtěl; jmenoval se Josef Trousílek. – Nebyla-li postava lásky hodné paní Trousílkové v ouplném souměru, byla předce manželi svému docela vhodná, a její jediná dceruška, vнадná a vzdělaná panna Kateřina Trousílkova, měla tu samou kyprou okrouhlost, kterou její matka před časy pana Josefa Trousílka pomátla. Pan Matěj Trousílek, jediný syn a panny Kateřiny Trousílkovy jediný bratr, nebyl rodině své ani dle postavy ani dle velikosti podoben. Jeho zamyšlené tváře měly právě onu délku a jeho interesantní pedály právě onu tenkost a slabost, kteréž obojí tak ouplně velikého ducha a romantický cit vyznačují. I ten nejnepatrnější tah v charakteru takového stvoření jest pro hlavu přemýšlivou nemálo důležitý. Obyčejně nosíval velké střevíce a černé bavlněné punčochy, také bylo pozorovati, že velkou lásku k černé lakované holi chová, kteráž ani knoflíku, ani žádné jiné okрасy na sobě neměla. (Dickens 1842: 275–279)

Autorem překladu byl Jan Kaška (1810–1869), herec Tylovy generace, upravovatel divadelních her, prozaik a překladatel, většinou publikující pod pseudonymem J. K. Zbraslavský (Lantová 1993). Jak dokládá pamětník Jakub Malý (1882), patřil k mnoha dobovým autorům, kteří překládali anglické (i jiné) autory z německých překladů: „Překlady od Filípka, Kašky-braslavského, Pečírky, Pünera, Špinky a Zimmermanna nejsou překlady z angličiny [sic], noprž patrně z němčiny, poněvadž překladatelé tito neuměli anglicky, což ovšem mladší pokolení naše nemůže věděti.“ Z přímořského lázeňského letoviska *Ramsgate* jsou Karlovy Vary, *the Surrey side of the water within three minutes' walk of old London Bridge* je pražská čtvrť Na Františku a Kozí plácek, *The Tuggs's* jsou *Trousílkovic*, *Mr. Joseph Tuggs* – *Josef Trousílek*, *Mrs. Tuggs* – *paní Trousílková*, *Miss Charlotte Tuggs* – *panna Kateřina Trousílkova*, a *Mr. Simon Tuggs* – *Matěj Trousílek*. Později ve čtyřicátých letech byla Dickensova díla publikovaná nejen časopisecky (*Květy*, *Česká včela*), ale již také knižně: *Oliver Twist, aneb: Mladictwj sirotka*, 1844, *Štědrý večer [A Christmas Carol]*, 1846, a *Zwony* (1847, *The Chimes*). Jejich překladatel Mořic Fialka (1809–1869, Otruba 1985a) překládal z originálů a lokalizaci zde již nenacházíme; např., *Scrooge* – *Skrůdž*, *Mrs. Mann* – *paní Mannová*, *Mr. Gamfield* – *pan Gamfield*, jen drobné úpravy, např. *Mr. Bumble* – *pan Bumbal*.

Uvedené texty dobře ilustrují jeden z hlavních rysů národního obrození, které Vladimír Macura (1983: 69) označil jako překladovost a lingvocentrismus: „Jazyková stránka textu nutně vystupovala do popředí před jeho stránkou věcnou, česká kultura byla tak přirozeně budována včleňováním jinojazyčných psaných projevů a jejich překladem. Jazyková podoba textu byla považována za skutečnost natolik rozhodující, že také dostatečně opravňovala u skutečných překladů a adaptací k označení autorství české obměny jménem překladatele a k odsunutí jména původního autora do pozadí anebo k jeho úplnému pominutí.“

Dosud nebyly bohužel zpracovány podrobné bibliografie obrozených překladů, především zábavné prózy, ale badatelský zájem o původní a přeloženou obrozenou literaturu roste. Vycházejí cenné a podnětné jednotlivé sondy, kritické edice a přehledné studie. (Kramerius 1988, Kusáková 2003, 2005, 2012, Vaněk 2009, 2010). Další výzkum může jistě odhalit další domestikované texty a skryté překlady snažící se doplnit a rozvíjet různé žánry. Studium této literatury otevírá velký prostor pro širší a hlubší výzkum obrozených překladů a literární komparatistku.

BIBLIOGRAFIE

- Cejp, Ladislav (1958) ‚Menší překlady z angličtiny‘, in Josef Jungmann, *Překlady II*, Praha: SNKLHU, 493–499, 680.
- Davidson, Dennis (ed.) (1975) *The Penguin Book of Eighteenth-Century English Verse*, Harmondsworth: Penguin Books.
- Dickens, Charles (Boz) (1842) ‚Trousilkovic v Karlových Varech‘, *Květy* 9(70): 275–276; (71): 280–281; (72): 284–286; (73): 287–289; (74): 292–293; (75): 295–297.
- Dickens, Charles (Boz) (1852) ‚The Tuggs’s at Ramsgate‘, in *Sketches by Boz*, Philadelphia: Getz, Buck & Co., 179–188.
- Drábek, Pavel (2012) *České pokusy o Shakespeara*, Brno: Větrné mlýny.
- Gray, Thomas ([1807], 1958) ‚Elegie na hrobkách veských‘, *Hlasatel český* (2): 592 n., přetištěno in Josef Jungmann, *Překlady II*. Praha: SNKLHU, 145–148.
- Gray, Thomas (1898) ‚Elegie psána na hřbitově vesnickém‘, in: *Moderní básníci angličtí (1700–1800)*, překlady Jaroslava Vrchlického, Praha: J. R. Vilímek, 10–14.
- Gray, Thomas (1938) ‚Elegy Written in a Country Church-Yard‘, in W. T. Williams, G. H. Vallins (eds.), *Gray, Collins and Their Circle*, London: Methuen and Co., 32–36.
- Jungmann, Josef Josefovič (1956) *Korespondence*, Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění.
- Jungmann, Josef (1958) *Překlady II*, Praha: SNKLHU.
- Kramerius, Václav Rodomil (1988) *Knížky lidového čtení*, Praha: Odeon.
- Kusáková, Lenka (2003) *Krásná próza raného obrození 1, 2*, Praha: Karolinum.
- Kusáková, Lenka (2005) *Zábavné povídky raného obrození*, Praha: Lidové noviny.
- Kusáková, Lenka (2012) *Literární kultura a českojazyčný periodický tisk (1830–1850)*, Praha: Academia.
- Lantová, Ludmila (1993) ‚Jan Kaška‘, in Vladimír Forst et al. (ed.), *Lexikon české literatury 2/II*, Praha: Academia, 677–678.
- Levý, Jiří (1963) *Umění překladu*, Praha: Československý spisovatel.
- Levý, Jiří ([1957] 2023) *České teorie překladu I*, Praha: Karolinum.
- Macura, Vladimír (1983) *Znamení zrodu*, Praha: Československý spisovatel.
- Malý, Jakub (1882) ‚Přehled překladův do češtiny. Doplňky z literatury anglické. VIII. Doplňky a opravy doplňkův Esteríných‘, in *Urbánkův věstník bibliografický* 3(2): 33.
- Mánek, Bohuslav (2016) ‚From Chapbooks to Blank Verse: the Earliest Czech Reception of Shakespeare in 1782–1839‘, *Hradec Králové Journal of Anglophone Studies* 3(2): 74–85.
- Mánek, Bohuslav (2021) ‚Překlady Josefa Lindy ze Shakespeara‘, *AUC Philologica* (2): 11–24.
- Masnerová, Eva (2002) ‚Překladová literatura národního obrození‘, in Milan Hrala (ed.), *Kapitoly z dějin českého překladu*, Praha: Karolinum.
- Toms, František Bohumil (1826) ‚Připomenutí‘, in *Klaurenovy povídky, přeložené od Fr. Boh. Tomsy*, díl první, Praha: U Veroniky ovdovělé Šollové, nedením Jana H. Pospíšila.
- Otruba, Mojmir (1985a) ‚Mořic Fialka‘, in Vladimír Forst et al. (eds.), *Lexikon české literatury 1*, Praha: Academia, 695–696.
- Otruba, Mojmir (1985b) ‚Václav Filípek‘, in Vladimír Forst et al. (eds.), *Lexikon české literatury 1*, Praha: Academia, 700–702.
- Otruba, Mojmir (1993) ‚Josef Josefovič Jungmann‘, in Vladimír Forst et al. (eds.), *Lexikon české literatury 2/I*, Praha: Academia, 586–587.
- Světlá, Karolina ([1880] 1959) *Z literárního soukromí I. Vzpomínky. Paměti. Literární dokumenty I.*, Praha: SNKLHU, 240–241.
- Štěpánek, Vladimír (1976) *K historickému výkladu obrozené literatury*, Praha: Univerzita Karlova.
- Vaněk, Václav et al. (eds.) (2009) *Rozkošný hrob. Antologie české romantické poezie*, Příbram: Pistorius & Olšanská.
- Vaněk, Václav et al. (eds.) (2010) *Mrtví tanečníci*, Příbram: Pistorius & Olšanská.
- Venuti, Lawrence. ([1995] 2018) *The Translator’s Invisibility. A History of Translation*, London – New York: Routledge.

Vodička, Felix (1960) „Zrod obrozené ideologie v literatuře“, in *Dějiny české literatury II. Literatura národního obrození*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
Vrchlický, Jaroslav (1898) *Moderní básníci angličtí*, Praha: J. R. Vilímek.

RESUMÉ

La domestication et la localisation sont l'un des traits caractéristiques des traductions de la première renaissance nationale tchèque. Les traductions ont joué un rôle important dans le développement de la littérature tchèque, remplaçant souvent des œuvres originales manquantes, essayant d'enrichir la littérature et de servir de modèle. Depuis la fin du XVIIIe siècle, après une période de déclin politique consécutive à la guerre de Trente Ans et l'abandon progressif du tchèque en tant que langue de l'administration publique et des hautes sphères sociales et culturelles, le tchèque écrit est redevenu la langue des formes littéraires avancées. À partir des années 1820, avec l'augmentation du nombre de lecteurs dans les classes moyennes émergentes et en expansion, le besoin d'une prose divertissante en tchèque s'est également fait sentir. À cette époque, de nombreux textes étaient des traductions ou des adaptations libres (souvent sans référence au matériau d'origine) ou des plagats purs et simples, tirés principalement des œuvres d'écrivains allemands populaires de l'époque, comme en témoignent les mémoires de l'écrivaine Karolina Světlá (1830–1899). Les poèmes et la prose domestiqués conservaient généralement l'intrigue d'origine et localisaient les personnages et les décors. L'étude présente deux exemples typiques de localisation dans la poésie et la prose divertissante de la littérature anglaise. En 1842, dans une traduction d'un poème de Charles Dickens (1812–1870), Jan Kaška (1810–1869) a remplacé les éléments réels anglais et londoniens par des éléments réels tchèques et pragois. La traduction de la célèbre "Élégie écrite dans un cimetière de village" (1751) de Thomas Gray (1716–1771) est un exemple de domestication forte. Le traducteur Josef Jungmann (1773–1848) a remplacé les personnages de l'histoire anglaise par des personnalités tchèques à peu près correspondantes, ce qui était à la fois conforme à l'esthétique du classicisme et un rappel du passé glorieux de la nation qui renforçait ses efforts pour continuer à se développer. La littérature originale et traduite de cette période suscite aujourd'hui un intérêt croissant de la part des chercheurs, et des recherches plus approfondies pourraient certainement révéler d'autres textes domestiqués intéressants et des traductions cachées.

prof. PhDr. Bohuslav Mánek, CSc.

*Katedra anglického jazyka a literatury, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové
bohuslav.manek@uhk.cz*